

על שני כלים מן התקופה הכאלקוליתית בארץ-ישראל

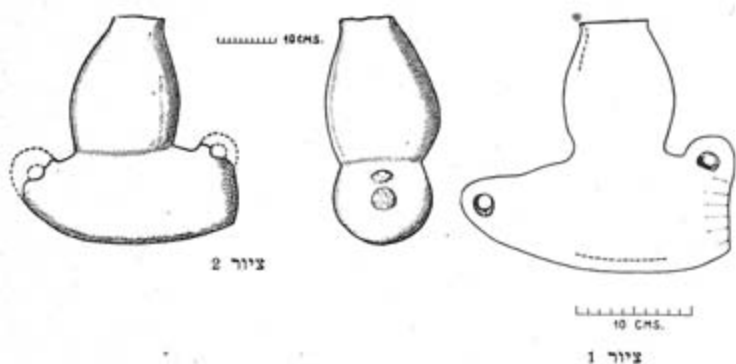
מאת
י. קפלן

כלי המחבצה

על סדרת הכלים המגוונת של התקופה הכאלקוליתית יש להוסיף כלי מיוחד במינו שנתגלה בשלמותו לראשונה על-ידי כותב הטורים האלה בשנת 1945 באל-מע'אר שליד גדרה; כלי זה מוצג עתה בבית-הנכות לעתיקות תל-אביב—יפו שבתל-אביב (ציור 1).

לכלי שני חלקים: אורכו של החלק האופקי 24 ס"מ, והוא דומה לביצה מוארכת שאחת מדפנותיה הצרות ישרה. על גבו של חלק זה משני צדדיו שתי ידיעות-נקב. חלקו השני של הכלי, העליון, מאוזן, גובהו 12 ס"מ, והוא דומה לספל. חלק זה מחובר אל אמצעיתו של החלק התחתון. הטין אדום בהיר; הוא צרוף היטב ובו גריסי חצץ אפור. כלי דומה לזה נתגלה על-ידי כותב הטורים האלה בשנת 1950 בשעת חפירה באתר בן השלב העסולי של התקופה הכאלקוליתית (רח' ד'בוטינסקי, ת"א, ג'אמסין) (1). מידותיו של כלי זה גדולות משל הראשון, וחלקו העליון של הכלי דומה לאגס: גובהו של חלק זה 23 ס"מ, ואורכו של החלק האופקי הוא 37 ס"מ (ציור 2)*; הטין הוא חום צהבהב, ובו חצץ לבן גס; פני הכלי אכולים, ומלאכתו גסה. מפאת הדמיון הרב שבין שני הכלים יש להניח, שגם הכלי מאל-מע'אר שייך לשלב העסולי, וחיווק להנחה זו, שהבדיקה באל-מע'אר במקום שנמצא הכלי גילתה שרידי יישוב דומים לאלה שנתגלו בתל-אביב (2). יש לציין שבדו"ח על החפירות בתלילאת עסול מובא חלק מכלי כזה. אותו חלק שייך

* ציור זה יתיאורו של הכלי מתפרסמים כאן באדיבותו של מנהל מחלקת העתיקות של מדינת ישראל, מר ש. ייבין, ותודת המחבר נתונה לו בזה.
1) ע"י עלון מחלקת העתיקות מס. ג', ע' 30; וגם AJA, יאנואר 1951. (בטעות רשום ליד התמונה, שהכלי הוא מתקופת הברונזה הקדומה).
2) בעניין מציאותם של שרידים מן התקופה הכאלקוליתית באל-מע'אר, ע"י בסקר הארכי-אולוגי של אזור גדרה-אל-מע'אר, ידיעות י"ז, ג'ד, עמ' 128—129.

לדופן הישרה של הכלי ובקצהו דבוקה ידיית-הנכב. החוקרים שלא ידעו על מציאותו של כלי בעל צורה זו, שיערו שקטע של ספל הוא, ועל כן העמידוהו בזווית של 90° ממצב תנוחתו הנכון, ונמצאה הידית דבוקה לתחתיתו של הספל³). מעשה דומה לזה היה גם בדו"ח על החפירות בואדי-עזה. כאן הקטע שנתגלה גדול יותר, ובו גם שבר מן החלק המאונך. אף כאן השלימו את ציור הכלי שלא כהלכתו⁴). כאשר בדקתי את החומר מתלילאת עסול, הנמצא בבית-הנכות של המכון האפיפיורי לחקר המקרא בירושלים, מצאתי עוד חלקים אחרים של כלי דומה לזה, ובהם שבר של כלי גדול שאפשר לשער על פיו את מידותיו השלמות של הכלי. שברים קטנים של כלים דומים נתגלו על ידי גם בגבעת בית-המטבחיים בתל-אביב בשעת חפירות במערה שנתגלו בה שרידים מן השלב העסולי. כל זה מעיד שלפנינו כלי, שהיה נפוץ למדי בשלב העסולי של התקופה הכאלקוליתית⁵).

מה הצורך שכלי משונה זה שימש אותו? יש לשער שהכלי שימש לחביצת חמאה. לכלל מסקנה זו באתי מחוץ הסתכלות במחבצה הערבית בת ימינו, העשויה נאד של עור.

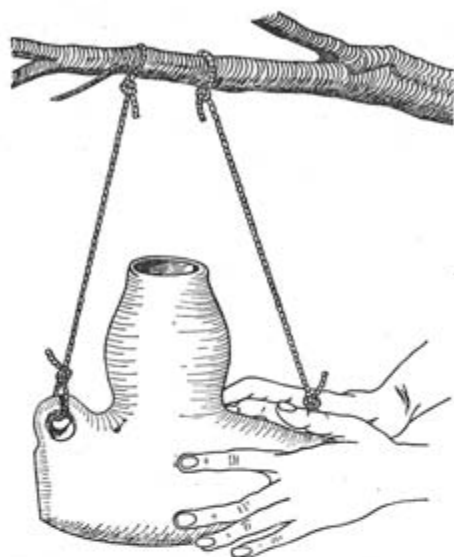
3) עיי' (XXXVIII) Teleilat-Ghassul I, p. 111, fig. 59, 3. מסתבר שגם הקטע מס' XXVIII אינו אלא החלק החרוטי של כלי המחבצה.

4) עיי' Beth-Pelet II, XL, 54 (site A).

5) שברים של כלי זה נתגלו בשאר האתרים של ואדי-עזה הו"ח ל-D ו-H (עיי' גם pl. XXIX), ולא כפי שסבור מאקדונלד שנמצאו רק באתרים O ו-E (עיי' ע' 8). אף מצוי הכלי באומי-קטאמה ותל-פארעה (שכס) עיי' RB, 1947, Syria, 1931, pl. XVIII: 1, 2; p. 407-20.

הנאד הערבי עשוי משלח העז. אופן עיבודו של השלח המיועד לצורך זה ולצרכים דומים אינו כבעורות המיועדים לצרכים אחרים, אלא מתחילתו מכוונים אותו להיות כלי-קיבול לנוזלים, ועל-כן דמות הנאד גלילית היא, וכשהוא מלא יש בו דמיון לגופו של החזיר המפוטם. שימושם של נאדות אלה הוא בכמה אופנים, כגון שמירת מים, שמן, יין וחלב והעברתם ממקום למקום, ואף חביצת חמאה. הנאד להעברת מים נקרא בערבית קרָה, ואילו הנאד לחביצת חמאה שמו מֶהְדָה, מן השורש הדה, שפירושו להדוף או להבוט. ג. דאלמאן בספרו Arbeit und Sitte V מביא תצלום (מס' 40) של אשה בכפר רס-אללה המחבצת חמאה בנאד של עור. שיעורי מידותיו של נאד אחר מאל-בירה, הם: 43 ס"מ אורכו ו-24 ס"מ רוחבו. הדפנות בשני קצותיו של נאד זה שונות זו מזו בצורתן. הדופן האחת העשויה מצוואר העז ודרכה יוצקים את החלב המיועד לחביצה — צורת חרוט לה, ואילו הדופן השנייה העשויה מן החלק האחורי של הבהמה ואליה נזרק החלב בשעת החביצה — צורה ישרה לה. בנאד המיועד להעברת מים או נוזלים אחרים משמשים חלקי העור של הרגלים להכנסת הנוזלים והוצאתם (בנאד-המחבצה הרגליים מקופלות בצד האחורי, ואליהן קושרים את החבל שתולים בו את המחבצה בחצובה או בענף עץ). פעולת החביצה היא, כדלקמן: תחילה קושרים את המחבצה בשני קצותיה אל חצובה או אל ענף-עץ ואחר-כך ממלאים אותה בחלב העומד לחביצה, וסותמים את פיה, ואז מטלטלים את הכלי בתנועת הָדָף קצובה כלפי הדופן הישרה. על-ידי קשירת הכלי ותלייתו אין האדם ההודפו מרגיש בכובדו של הכלי, ופעולת החביצה קלה עליו במידה מרובה (ציור 3).

עכשיו אם נקביל את צורת החלק האופקי התחתון של מחבצת-החרס כנגד מחבצת-העור נמצא, שחוק לידיות-הנקב שבקצותיה של מחבצת החרס שאינן במחבצת-העור, בנויות שתיהן על-פי עיקרון אחד, והוא שהן גוף גלילי המונח בכיוון אופקי, דופנו האחת ישרה והדופן השניה חרוטית. החלק החרוטי שבמחבצת-החרס אינו אלא גלגול צווארה של מחבצת-העור, שכאן במחבצת-החרס אין הוא משמש פתח הכלי, אלא מקום-אחיזה לידיים בשעת פעולת החביצה, וגם מקום בלימת גלי הנוזל לפני החזרתו בהדף אל הדופן הישרה, ואילו הדופן הישרה של מחבצת-החרס אינה אלא גלגולם של אחורי מחבצת-העור. הספל או החלק המאונן במחבצת-החרס היושב במרכזו של החלק האופקי משמש על-כן פתח הכלי, ויכולים לסותמו כראוי

ציור 3

קודם שמתחילים במעשה החביצה. מן הראוי לציין שמבדיקת שיעוריהן של מחבצות-החרס השלמות והשברים הגדולים שנתגלו בארץ עד עכשיו, למדים אנו שספל זה צורתו לא היתה קבועה ומידותיו שונות היו כדלקמן:

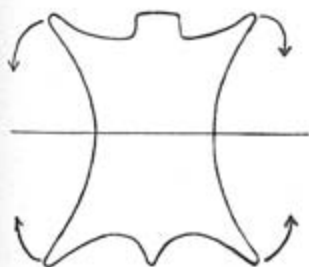
המקום	מידות החלק האופקי ס"מ	מידות החלק המאונך ס"מ	היחס ביניהם (בקירוב)
רח' זבוטינסקי, ת"א (גימאסין)	37	23	2 : 3
אל-מעאר	21	12	1 : 2
ואדי עזה (site A) *	72	12	1 : 6
תלילאת עסול (המכון האפיפיורי) *	56	7	1 : 8
באר-שבע (חירבת ביטאר)	72	12	1 : 8

(* המידות הן של כלי משוחזר.

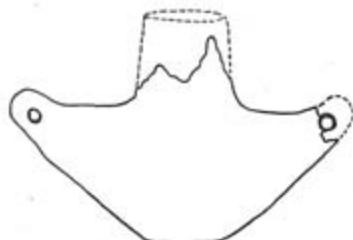
ההסתכלות במידותיהן של שלוש המחבצות האחרונות שברשימה, יש בה ללמדנו שמידת חשיבותו של החלק המאונך בהן על הרוב טפלה היא לחלק האופקי; ועל הכלי מתל-אביב יש להעיר, שניכר בו הניסיון לשתף את החלק העומד בפעולת המחבצה, וע"כ נפחו גדול.

הכלי דמוי-הציפור

כלי אחר מן השלב העסולי שמרובה עניינו הוא הכלי שנתגלה לראשונה בצורתו השלמה בתלילאת עסול ונקרא על-ידי החוקרים "כלי דמוי-ציפור" (Vase en form d'oiseau) על שום שחלקו בעל הקצה עם ידית-הנקב דומה לראש ציפור (ציור 4 לפי התצלום מהפירות תלילאת עסול)⁶. הכלי מורכב שני חלקים. החלק העיקרי, האופקי, צורתו טרפזיה העומדת על בסיסה הצר, ובשני קצותיו העליונים של חלק זה יש שתי ידיות-נקב. החלק המאוזן הקצר, המחובר אל מרכזו של החלק האופקי, צורתו גלילית והוא פי הכלי (ציור 4 א'). מתוך הכלים בעלי צורה זו שנתגלו קבעו החוקרים שלושה טיפוסים הנבדלים זה מזה בעיקר לפי מידותיהם. גם בחפירות עפולה נחגלו שבירי כלי כזה בבור B מתחת לרצפה. במקום שבו נמצאו עוד כמה שבירי חרס מן השלב העסולי, שבר של החלק המאוזן שנמצא כאן היתה בו גם מסנת⁷.

ב'

ציור 4

א'

מהי מטרת שימושו של הכלי דמוי-הציפור, ומניין לו צורתו זו? דומה שגם כאן לפנינו כלי-חרס שנעשה מתוך חיקוי לכלי דומה העשוי שלח, ואפשר שהדוגמה היתה נאד הרועים האוצר מים לשתייה, וכנראה היא "החמת" שבמקרא (ברא' כא, יד). נאד הרועים עשוי משלח של שה או גדי שמקפלים אותו לרוחבו ומחברים את קצותיו בתפירה, ועור הרגלים בכלל זה. את הקצוות הנוצרים על-ידי חיבור עור הרגליים זה לזה קושרים

⁶ ע"י TG. I, pl. 50; p. 107-8, fig. 57. כאן עלינו להדגיש את ההבדל בין הכלי

דמוי-הציפור הרגיל, המצוי בתקופות מאוחרות, שתבניתו דומה לציפור ממש בראשו, צוואו וכתפיו, לבין הכלי הנדון כאן, העשוי לפי תבנית אחרת לגמרי והוא בבחינת דימוי בלבד.

⁷ ע"י E. L. Sukenik, JPOS XXI, p. 18. 1; pl I, 1

ברצועת עור שבה נושאים את הנאד. אחד מן הקצוות הקשורים של הנאד משמש גם פי הכלי וגם זרבוביתו, וכנגד זה בכלי-החרס הדומה לו — קצוות אלה אטומים לגמרי והמים מוכנסים ומוצאים דרך החלק המאוזן הקבוע באמצעיתו של החלק האופקי. התחתון. צורתו המשונה של הכלי היא צורת מחצית השלח (ציור 4 ב').

סיכום.

כללו של דבר, ששני כלי-חרס אלה הם למעשה חיקוי לכלים דומים העשויים עור. נצרף לשני כלים אלה את כפות החרס המתגלות אף הן בעיקר בשלב העסולי⁸ ושהן בלא ספק חיקוי לכפות העשויות עץ. נמצא שלפנינו תופעה מרובת-עניין של ניסיון רחב שנעשה בשלב העסולי לחקות כלים קדומים עשויים עור או חומר צמחי ולהתקין כלים שכמותם מחומר צרף. יש בה בתופעה זו משום עדות לסברה המקובלת היום, שכלי החרס התפתחו מתוך חיקוי לכלים שמוצאם מחומר הבא מעולם הצומח והחי כגון: דלועים, נצרים, שלחים וכו'.⁹ נסיונות מעין אלה ליצור מוצרי-חרס חדשים מתוך חיקוי לדוגמאות של כלים העשויים מחומר אחר חוזרים ונשנים בכל התקופות, ומקום שנסיונות אלה עלו יפה והכלים החדשים עמדו במבחן התועלת כנגד הכלים הישנים, המשיכו בייצורם, והם הגיעו אחר גלגולים רבים עד לימינו, כגון הקערה, סיר הבישול, הפיתוס, הכד וכו'. ואילו כלים מסוג המחבצה, הכלי דמוי-צפור וכף החרס, כנראה לא עמדו במבחן התחרות כנגד מוצרי העץ והעור, ועל-כן נעלמו.

⁸ עי' TG. I, pl. 44, 55—58, fig. 55

⁹ עי' V. Gordon Childe, *Man Makes Himself*, p. 73